

JACQUES ELLUL

Technika,
arba **ŠIMTMEČIO**
IŠŠŪKIS

Iš prancūzų kalbos vertė
Lina Perkauskytė

Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras

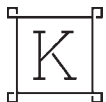
Vilnius, 2025

Versta iš:

Jacques Ellul. *La technique ou l'enjeu du siècle.*

Economica, 2008

Knygos leidimą finansavo

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras yra struktūrinis Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos padalinys, savo leidybine veikla padedantis įgyvendinti bibliotekos misiją būti Lietuvos žinių erdve, kuriančia vertę visuomenei.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Armand Colin, 1954, Paris

ARMAND COLIN is a trademark of DUNOD Editeur - 11,
rue Paul Bert - 92240 MALAKOFF

© Lina Perkauskytė, vertimas, 2025

© Linas Jokubaitis, įvadas, 2025

© Saulius Bajorinas, apipavidalinimas, 2025

© Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2025

ISBN 978-5-420-01883-5

TURINYS

Techninės visuomenės iššūkiai. *Linas Jokubaitis* / 9

Pratarmė / 25

I SKYRIUS. TECHNIKOS / 26

I. Technikos reiškinių padėtis / 26

Mašinos ir technika / 26

Mokslas ir technika / 30

Techninis organizavimas / 33

Apibrėžtys / 35

Techninė operacija ir technikos reiškinys / 41

II. Raida / 44

Pirmąją technika / 44

Graikija / 49

Roma / 51

Krikščionybė ir technika / 53

XVI amžius / 59

Pramonės revoliucija / 63

II SKYRIUS. TECHNIKOS CHARAKTERISTIKA / 80

I. Technika civilizacijoje / 82

Tradicinės technikos ir civilizacija / 82

Naujos ypatybės / 94

II. Šiuolaikinės technikos ypatybės / 96

Techninio pasirinkimo automatiškumas / 96

Savaiminis augimas / 102

Vienovė (arba nedalomumas) / 109

Technikų tarpusavio saitai / 124

Technikos universalumas / 128

Technikos autonomija / 142

III SKYRIUS. TECHNIKA IR EKONOMIKA / 157

- I. *The best and the worse* / 158
 - Technikos įtaka ekonomikai / 158
 - Ekonominiai padariniai / 161
- II. Slaptas būdas / 166
 - Ekonominės faktų konstatavimo technikos / 169
 - Ekonominės veikimo technikos / 177
 - Planavimo sistema ir laisvė / 183
- III. Didžiosios viltys / 188
 - Ekonomikos sistemų ir technikos sandūra / 188
 - Pažanga / 194
 - Centralizuota ekonomika / 197
 - Autoritarinė ekonomika / 203
 - Antidemokratinė ekonomika / 210
- IV. Ekonominis žmogus / 219

IV SKYRIUS. TECHNIKA IR VALSTYBĖ / 227

- I. Sandūros / 227
 - Senosios technikos / 227
 - Naujosios technikos / 231
 - Privačiosios ir viešosios technikos / 236
 - Valstybės reakcija į technikas / 239
- II. Poveikis valstybei / 243
 - Raida / 244
 - Techninė organizacija / 248
 - Politikų ir technikos specialistų konfliktas / 250
 - Technika ir konstitucija / 261
 - Technika ir politinės doktrinos / 272
 - Totalitarinė valstybė / 275
- III. *Summum jus, summa injuria* / 282
- IV. Poveikis technikai / 289
 - Nesulaikoma technika / 290
 - Valstybės vaidmuo vystant šiuolaikines technikas / 294
 - Technikai tarnaujančios institucijos / 299

V SKYRIUS. ŽMOGAUS TECHNIKOS / 305**I. Būtinybės / 305**

Žmogaus patiriama įtampa / 305

Aplinkos ir erdvės pokyčiai / 310

Laiko ir judesio pokyčiai / 313

Visuomenės masiškėjimas / 317

Žmogaus technikos / 320

II. Apžvalga / 324

Mokyklos technika / 327

Darbo technika / 332

Profesinis orientavimas / 340

Propaganda / 344

Pramogos / 355

Sportas / 362

Medicina / 364

III. Atgarsiai / 367

Technikos, žmonės ir Žmogus / 367

Žmogus-mašina / 373

Žmogaus disociacija / 376

Pasąmonės triumfas / 380

Masės žmogus / 382

IV. Visiška integracija / 387

Techninė anestezija / 388

Instinktų ir dvasingumo integracija / 391

Baigiamasis žodis / 403**Priedas / 407****Literatūros sąrašas / 428****Asmenų rodyklė / 437**

Techninės visuomenės iššūkiai

Apšvietos epochos viršūnėje Jeanas-Jacques'as Rousseau paskelbė *Samprotavimą apie mokslus ir menus*, kuriame aukštindamas senovės pasaulio dorybę negailestingai smerkė svarbiausias savo epochos socialines idėjas ir viltis. Antroji samprotavimo dalis prasideda teiginiu „Sename iš Egipto į Graikiją atkeliavusiame padavime sakoma, kad mokslų išradėjas buvo dievas – žmonių ramybės priešas“¹. Samprotavimo frontispiso kairėje buvo pavaizduotas iš debesų nusileidžiantis Prometėjas, rankose laikantis deglą, centre – jaunuolis, pasiruošęs priimti dievo dovaną, dešinėje – prie jų atbėgantis satyras. Komentuodamas iliustracijos prasmę Rousseau rašė: „Nesunku suprasti legendos apie Prometėją alegoriją. Ir visai nepanašu, kad Prometėją Kaukaze prikaltę graikai būtų apie jį šiek tiek geresnės nuomonės negu egiptiečiai apie savąjį Totą. „Satyras, – sakoma vienoje senoje pasakėčioje, – pirmą kartą pamatęs ugnį, norėjo ją apkabinti ir pabučiuoti, bet Prometėjas jam sušuko: „Satyrai, tu apverksi barzdą ant savo smakro, nes ugnis degina, kai prie jos prisilieti“. Toks yra frontispiso siužetas.“² Užuomina apie „seną pasakėčią“ buvo nuoroda į Plutarcho istorijos perpasakojimą, kurį apibendrindamas graikų istorikas rašė: „Ugnis nudegina kiekvieną, kuris ją paliečia, bet ji taip pat teikia šviesą, šilumą ir yra kiekvieno amato instrumentas tiems, kurie žino, kaip ją naudoti.“³ Rousseau siekė priminti šią paprastą senovės išmintį dar tik užgimstančios industrinės visuomenės gyventojams. Jis perspėjo

¹ Žanas Žakas Ruso, „Samprotavimas Dižono akademijos pateiktu klausimu „Ar mokslų ir menų atgimimas sukilnino papročius?“, *Rinktiniai raštai*, vertė A. Rybelis, Vilnius: Mintis, 1979, p. 31.

² Ibid.

³ Plutarch, *Moralia*, Vol. 2, translated by F. C. Babbitt, Cambridge: Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1962, p. 8.

savo amžininkus apie pavojus, kuriuos kelia nesugebėjimas adekvačiai įvertinti mokslo ir technologijų plėtrą.

Ilgasis XIX amžius – epocha nuo Prancūzijos revoliucijos iki Pirmojo pasaulinio karo – buvo pažymėtas sparčios mokslo ir technologijų pažangos, o ją lydėjo itin optimistinės ir neretai utopinėmis tapdavusios viltys dėl neriboto technologijų potencialo. Williama Blake'o maištas prieš naują industrinę visuomenę, jo pasibaisėjimas „tamsiais šėtoniškais fabrikais“, Mary Shelley *Frankenšteinas*, arba *Šiuolaikinis Prometėjas* ar Thoma Carlyle'io svarstymai apie naująjį „mašinos amžių“, mechanizuojantį net žmogaus sielą, rodėsi kaip romantinė reakcija į naujos techninės visuomenės gimimą. Amžiaus viduryje Karlo Marxo socialinėje teorijoje ryškėjo įžvalga apie neatskiriamą ryšį tarp visuomenės raidos ir technologijų plėtros dinamikos. *Kapitalo* autorius siekė apmąstyti paradoksišią industrinės visuomenės raidos dimensiją, kai technologinė pažanga rodėsi suteikianti gyvybę materialioms jėgoms ir nužeminanti žmogišką gyvenimą iki materialios jėgos statuso. 1863 m. Samuelis Butleris paskelbė straipsnį „Darvinas tarp mašinų“, kuriame svarstė mašinų evoliucijos galimybę, išskeldamas mintį, kad „mechaninė gyvybė“ taps dominuojančia gyvybės forma, perimdama šį vaidmenį iš žmonijos. 1877 m. išleistas Ernsto Kappo veikalas *Technikos filosofijos apmatai* rodė, kad technologijų poveikis žmogui ir visoms socialinio gyvenimo sritims tapo filosofinio susidomėjimo objektu.

Optimistinis XIX a. tikėjimas pažanga žlugo Pirmojo pasaulinio karo apkasuose. René Descartes'o Naujųjų amžių pradžioje suformuluotas pažadas, kad mokslo ir technologijų sąjunga bus galia, kuri leis žmonėms tapti „gamtos valdovais bei šeiminingais“⁴, virto makabriška fantazija. Naujausi technologiniai išradimai ir inovatyvios karo organizavimo formos buvo sėkmingai naudojami precedento neturinčiai destrukcijai. Karas tik suintensyvino technologinę pažangą, o ši didino naikinamąją galią. Didėjanti racionalizacija reiškė vis didesnę absurdą. Dadaistų sąjūdžio kūrėjas Hugo Ballis 1915 m. dienoraštyje rašė: „Karas yra pagrįstas kvaila klaida. Žmonės buvo sumaišyti su mašinomis. Mašinos, o ne žmonės, turėtų būti sunaikintos. kažkada ateityje, kai tik mašinos žygiuos, viskas bus geriau. Tuomet visi

⁴ René Dekartas, „Samprotavimas apie metodą“, *Rinktiniai raštai*, vertė G. Bartkus, P. Račius, Vilnius: Mintis, 1978, p. 139.

pagrįstai džiaugsis, kai jos naikins viena kitą.⁵ Karo didvyris Ernstas Jūngeris *Plieno audrose* įsimintinai aprašė naujo tipo technologinio karo tikrovę. Esė *Totalinė mobilizacija* ir knygoje *Darbininkas. Viešpatavimas ir forma* jis pranašavo naują epochą, kurioje viešpataus darbininko figūra, ir technika taps dominuojančia metafizika. Jo šūkis „technika yra mūsų uniforma“ skambėjo kaip naujos epochos devizas. Tarpukario Europoje Oswaldo Spenglerio *Žmogus ir technika*, José Ortigos y Gaseto *Apmąstymai apie techniką*, Walterio Benjamino *Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje*, Karlo Jaspero *Dabarties dvasinė situacija*, Carlo Schmitto paskaita *Neutralizacijų ir depolitizacijų epocha*, Aldouso Huxley *Puikus naujas pasaulis*, Hanso Freyerio, Ernsto Cassirerio, Friedricho Dessauerio darbai liudijo, kad technologijos virto vis didesnę nerimą keliančia filosofine ir socialine problema. Beprecedentė karo destruktija, bolševikų totalitarinės technokratijos eksperimentai, politinis demokratijų nestabilumas ir vis aštriau ryškėjanti būtinybė rasti naujo tipo organizacines formas rodė, kad technologinės problemos neišvengiamai virto politinėmis problemomis. Kitoje Atlanto pusėje šias tendencijas ryškiausiai patvirtino Lewiso Mumfordo 1934 m. paskelbtas veikalas *Technika ir civilizacija*.

Jacques'as Ellulis gimė 1912 m. Bordo mieste, čia praleido didžiąją gyvenimo dalį. Gimtojo miesto universitete daugiau nei tris dešimtmečius dėstė teisę, istoriją, sociologiją. Intensyvus mistinis išgyvenimas Ellulį 1932 m. atvedė į krikščionybę, į Protestantų bažnyčią. Jo dvasinei laikysenai visuomet buvo būdingas ryškus priešiškus bet kokiems autoritetams. Tikėjimo svarbos akcentavimas visada turėjo absoliučią pirmenybę prieš pastangas jį socializuoti ir institucionalizuoti. Tokio pobūdžio nuostatos skleidžiasi tiek politiniuose, tiek teologiniuose jo traktatuose. Ellulis atstovavo krikščioniškojo anarchizmo tradicijai. Jis visuomet pabrėždavo, kad anarchija jam pirmiausia reiškia bet kokios prievartos išsižadėjimą. Tai nebuvo vien teorinės spekuliacijos, per Antrąjį pasaulinį karą mąstytojas įsitraukė į rezistencijos veiklą. Vėliau bandė dalyvauti politikoje, tačiau greitai priėjo prie išvados, kad politikas yra bejėgis prieš biurokratiją ir visuomenė nebegali būti formuojama to, kas tradiciškai buvo suprantama kaip politinė veikla. Įžvalga apie radikalias tradicinių politinių kategorijų,

⁵ Hugo Ball, *Flight Out of Time: A Dada Diary*, translated by A. Raimés, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1996, p. 22.

prielaidų ir tikslų transformacijas paliko ryškia žymę veikaluose *Tehnika, arba Šimtmečio iššūkis* ir *Politinė iliuzija*. Didžiausią įtaką Ellulio intelektualinei raidai darė Karlas Marxas, Sørenas Kierkegaard'as ir Karlas Barthas, pastarąjį jis laikė didžiausiu XX a. teologu. Ellulis pabrėždavo, kad jo mąstysenai didelę įtaką turėjo jo bičiulis Bernard'as Charbonneau, personalistas, suvaidinęs svarbų vaidmenį Prancūzijoje formuojantis ekologinei sąmonei. Savo bičiulį Ellulis apibūdino kaip genijų, kuris išmokė jį mąstyti, kritiškai žvelgti į visuomenę ir išsivaduoti iš knyginio žinojimo. Būtent Charbonneau atkreipė sociologo dėmesį į technikos problemą. Abiejų mąstytojų pozicijos buvo suformuluotos dar 1935 m. paskelbtose *Personalistinio manifesto gairėse*, kuriose ryškėjo rūpestis dėl technikos, pradedančios persmelkti ir užvaldyti visas žmogaus gyvenimo sritis. Taip pat Ellulis pripažino ir kito bičiulio įtaką sau – Jeano Bosco, protestantų teologo, kuris jį supažindino su Bartha mintimi.

Marxas ir Kierkegaard'as gali pasirodyti keista pora, tačiau Ellulis pabrėžė, kad *Kapitalo* autoriaus socialinę ir ekonominę analizę jis siekė apmąstyti įtampoje su krikščioniška teologija. Būtent ši įtampa ir sukuria neįprastą kombinaciją – Ellulis yra ir sociologas, ir teologas, jo žvilgsnis visuomet yra sąlygotas šios dvigubos perspektyvos: į socialinius reiškinius ir technikos fenomeną žvelgiama absoliuto šviesoje. Tai svėtima sociologinei tradicijai su jai būdingu Auguste'o Comte'o ir jo pirmtakų pradėtu Dievo sociologizavimu. Tokio pobūdžio tendencija ryškėja sociologijos klasiko Émile'io Durkheim'o tezėje „Dievybėje aš matau tik perkeistą ir simboliškai išreikštą visuomenę“⁶. Įtampa tarp Marxui artimos sociologinės analizės, kurioje nėra jokios vietos transcendencijai, ir krikščioniškosios teologijos sukuria neįprastą mąstytojo tipą – sociologą, kuris prabyla kaip pranašas. Psalmininkas skelbia: „Gyvenu tik kaip ateivis žemėje.“ Laikydamasis tokios perspektyvos Ellulis siekia suprasti technikos fenomeną. Knygoje *Tehnika, arba Šimtmečio iššūkis* jis pažymi, kad „visi tyrimai, susiję su žmogaus laime ir jo asmenybės vystymusi dabartiniame pasaulyje, – galiausiai ne kas kita, kaip adaptacijos siekis“⁷. Ellulio teologiškai motyvuota perspektyva siekia priešingo tikslo, apibendrindamas jį mąstytojas

⁶ Emile Durkheim, *Sociology and Philosophy*, translated by D. F. Pocock, New York: Routledge, 2009, p. 25.

⁷ Žr. šios knygos p. 385.

rašė, kad tai buvo „šauksmas miegančiajam pabusti“⁸. Krikščioniškoji teologija atveria absoliuto perspektyvą, leisdama įžvelgti tai, kas nepasiduoda vis totesniam tampančiam techninio racionalumo funkcionalizmui. Ellulis neslėpė, kad netikinčiam žmogui jo techninės visuomenės vizija gali pasirodyti esanti beviltiška. Šią poziciją netiesiogiai patvirtino vienas iš žymiausių jo skaitytojų – Theodore'as Kaczynskis, dar žinomas kaip Unabomberis. Jo manifeste *Industrinė visuomenė ir jos ateitis* su matematiko tikslumu aprašoma beviltiška žmogaus situacija totalitarinės technikos akivaizdoje.

1954 m., kai buvo išleista *Technika, arba Šimtmečio iššūkis*, Prancūzijoje intelektualines madas diktavo Jeano-Paulio Sartre'o ir Albert'o Camus atstovaujama egzistencialistinė filosofija. Knygai didesnio dėmesio buvo lemta sulaukti Jungtinėse Amerikos Valstijose. 1962 m. Santa Barbaros mieste įvyko *Encyclopædia Britannica* remta konferencija, kurioje buvo diskutuojama apie technologijų poveikį žmonijai. Konferencijos diskusijos, straipsniai ir reakcijos į straipsnius pasirodė specialiaame žurnalo *Technology and Culture* numeryje. Ellulis konferencijoje nedalyvavo, bet pateikė straipsnį „The Technological Order“, kuriame apibendrino knygoje išdėstytas įžvalgas. Prasidėjo intensyvios diskusijos, jos tebesitęsia iki šių dienų. Prie knygos išvertimo į anglų kalbą ir jos populiarinimo daug prisidėjo Aldous Huxley. Rašytojas pripažino, kad Elluliui pavyko geriau įgyvendinti tai, ko jis pats siekė savo knygoje *Puikus naujas pasaulis*. Veikalo vertėjas į anglų kalbą Johnas Wilkinsonas apie jį sužinojo iš Huxley. Pasak vertėjo, anglų rašytojas manęs, kad knyga taps vienu autentiškiausių XX a. socialinės kritikos veikalų. Panašiai galvojo ir Thomas Mertonas.

Angliško vertimo pratarinėje Wilkinsonas pažymi, kad daugeliui *Technika, arba Šimtmečio iššūkis* bus „enigma“ ar net „skandalas“, nes tai nėra tradicinė sociologija, istorija, politinė ekonomija ar kokia nors kita akademinė disciplina⁹. Žanro problemą neretai mėginama spręsti Ellulį tiesiog pavadinant filosofu, bet jis pats pabrėždavo nepasitikėjimą filosofijos abstraktumu ir yra išreiškęs abejonę dėl tokio titulo. Palygindamas šį veikalą su Georgo Hegelio *Dvasios fenomenologija* Wilkinsonas rašė, kad tai yra „techninės sąmonės būklės

⁸ Jacques Ellul, „Author's Foreword to the Revised American Edition“, *The Technological Society*, translated by J. Wilkinson. New York: Vintage Books, 1964, p. xxxiii.

⁹ John Wilkinson, „Translator's Introduction“, *The Technological Society*, p. xii.

fenomenologija¹⁰. Veikalo pradžioje Ellulis skaitytojui paaiškina, esą jo knygos objektyvumą įrodys tai, kad technofilams ji pasirodys esanti pesimistinė, o technofobams – optimistinė. Tiesa, šiandien Ellulio požiūris dėl techninės visuomenės raidos ir perspektyvų siejamas vien su pesimizmu ir dažnai priskiriamas pozicijai, kuri apibūdinama kaip technologinis determinizmas. Aptardamas šią problemą amerikietiškojo leidimo pratarmėje mąstytojas rašė, kad jeigu bendra žmonijos raidos trajektorija nepatirs rimto sukrėtimo ir esminių pokyčių, ją išlaisvinančių iš techninio pavergimo, tuomet jos prognozės tikrai yra liūdnos. Taip pat paaiškino, kad skaitytojai gali laikyti jį fatalistu, nes jis net nepateikė atsakymų į knygoje iškeltas problemas. Tačiau svarbiausias šios knygos tikslas, pasak jo, buvo siekis padėti skaitytojams tiksliai suvokti ir įvertinti savo nelaisvę techninėje sistemoje¹¹.

Savo sociologinę analizę Ellulis suvokė kaip Marxo filosofinių pastangų pratęsimą. Jo nuomone, jei Marxas būtų pamatęs XX a. vidurio socialinę tikrovę, būtų supratęs, kad pamatinė problema čia yra nebe kapitalas ir kapitalistinė visuomenės sankloda, bet technika. Ellulio teigimu, epochinė Marxo svarba buvo ta, kad jis „reabilitavo techniką darbininkų akyse. Jis paskelbė, kad technika išlaisvina.“¹² Ellulis pratęsia Marxo pastangas, savo dėmesį sukonzentruoja į techniką kaip į pamatinę problemą, bet siekia išardyti *Kapitalo* autoriaus atliktą sutaikymą. Knygos pradžioje nurodoma pamatinė problema: „Šiuolaikiniame pasaulyje joks socialinis, žmogiškas, dvasinis faktas nėra toks reikšmingas kaip technika. Tačiau jokia kita sritis nėra taip menkai pažįstama.“¹³ Originalus knygos pavadinimas yra *La Technique ou l'Enjeu du siècle*. Kai kurie jo skaitytojai manė, kad *La Technique* yra tarsi atsakas į Marxo *Das Kapital*. Daugelis jo tyrinėtojų pastebėjo, kad žodis „enjeu“ paprastai asocijuojamas su lošimais ir prime-na Blaise'o Pascalio samprotavimus apie lažybas. Angliškojo leidimo „Pastaboje skaitytojams“ Ellulis patikslino pagrindinės veikalo sąvokos „technika“ (*technique*) apibrėžimą: „Terminas *technika*, kaip aš jį vartuju, nereiškia mašinų, technologijų, vieno ar kito proceso siekiant tikslo. Mūsų techninėje visuomenėje, *technika yra racionaliai pasiektų*

¹⁰ Ibid., p. xiii.

¹¹ Jacques Ellul, „Author's Foreword to the Revised American Edition“, p. xxxiii.

¹² Žr. p. 74.

¹³ Žr. p. 26.

metodų visuma ir ji yra absoliučiai efektyvi (konkrečioje raidos pakopoje) visose žmogaus veiklos srityse.“¹⁴

Knygos pradžioje apibendrinamas pamatinę jos išvalgą Ellulis rašo: „[K]ai technika prasiskverbia į visas sritis ir į patį žmogų – šis jai tampa objektu, – ji liaujasi žmogui buvusi objektu ir tampa savo pačios substancija: ji nebe steigama priešais žmogų, o persmelkia jį ir pamažu jį pasiglemžia. Šiuo aspektu technikos padėtis radikaliai skiriasi nuo mašinos. Tokia transformacija – šiandien ją galime stebėti – vyksta dėl to, kad technika tapo autonomiška.“¹⁵ Tezė apie autonomiškumą žymi įsitikinimą, kad technika nebegali būti sustabdyta ar pajungta žmogaus kontrolei, ji persmelkė visus žmogaus gyvenimo aspektus, pradėjo juos pertvarkyti pagal savo logiką ir galiausiai ėmė kelti įvairias naujo pobūdžio problemas visose gyvenimo srityse. Tokių pokyčių akivaizdoje šiuolaikinius moralinius ir politinius idealus pagrindusi žmogaus autonomijos idėja pradeda rodytis kaip atgyvena pasaulyje, kuriame vis labiau dominuoja technikos diktatūra.

Antrajame knygos skyriuje Ellulis aptaria šiuolaikinės technikos ypatybes ir tai palygina su tirono psichologijos aprašymu. Jis išskiria septynias technikos ypatybes: tai racionalumas, dirbtinumas, automatiškumas, savaiminis augimas, nedalomumas, universalumas, autonomija. Aptardamas racionalumo ypatybę, Ellulis teigia: „Technika linkusi viską, kas priklauso spontaniškumo ar iracionalumo sferai, pajungti mechanizmui. Iš tikrųjų racionalumas, ypač aiškiai matomas tokiuose reiškiniuose kaip racionalizacija, darbo padalijimas, gamybos standartų ar normų kūrimas, implikuoja du procesus. Pirma, į kiekvieną operaciją įvedamas „diskursas“ – apimant abu šio termino aspektus (viena vertus, įvedama valinga refleksija, kita vertus – būdai pereiti nuo vieno termino prie kito). Taip pašalinamas spontaniškumas ir asmeninė kūryba. Antra, tas diskursas redukuojamas į vieną loginį matmenį. Iš tiesų bet kokia technikos intervencija – tai faktų, skatulių, reiškinių, priemonių, įrankių redukavimas į loginę schemą.“¹⁶ Techninio fenomeno racionalumas pasireiškia kaip spontaniškumo ir kūrybingumo išstūmimas, siekis viską standartizuoti ir mechanizuoti.

Antroji technikos ypatybė yra jos dirbtinumas, kuris Elluliui sinonimiškas antinaturalumui: „Technika sudaro priešpriešą gamtai

¹⁴ Jacques Ellul, „Note to the Reader“, *The Technological Society*, p. xxv.

¹⁵ Žr. p. 29.

¹⁶ Žr. p. 95.

ir kuria dirbtinę sistemą. Taip sakydami ne reiškiamo nuomonę, o tiesiog konstatuojame: priemonės, kuriomis disponuoja žmogus priklausomai nuo technikos, yra dirbtinės, todėl Mounier siūlomas mašinos ir žmogaus kūno palyginimas nieko vertas. Tokio pat pobūdžio yra ir pasaulis, kurį pamažu kuria techninių priemonių sanauka: tai dirbtinis pasaulis, radikaliai kitoks nei natūralus. Tą natūralų pasaulį jis griaua, naikina arba sau pajungia, neleisdamas jam nei atsikurti, nei sudaryti simbiozės su savimi. <...> Sparčiai artėjame prie akimirkos, kai natūralios aplinkos išvis nebeturėsime.“¹⁷

Automatiškumas žymi technikai būdingą tendenciją vystytis siekiant vis didesnio efektyvumo. Ieškant efektyviausio įmanomo sprendimo nebereikia atsižvelgti į moralines normas, piliečių nuomonę, religines doktrinas, estetinius veiksnius ar galimas ekologines pasekmes. Ellulio dažnai kartojama angliška frazė „one best way“ yra nuoroda į Fredericko Winslow Taylora principą, pagrindusį teilorizmą – XIX a. pabaigoje suformuotą darbo ir gamybos valdymo sistemą, kurios logika pradėjo persmelkti net pačias intymiausias žmogaus gyvenimo sritis. Ją grindžia įsitikinimas, kad viso labo tereikia tik sukurti teisingą techniką, efektyviai ją pritaikyti ir nuolat tobulinti: „Niekas nepajėgia konkuruoti su techninėmis priemonėmis. Pasirinkimas nulėmtas iš anksto. Nei žmogus, nei grupė negali nuspręsti žengti kokių nors kitu, o ne techniniu keliu; iš tikrųjų žmogui iškyla visai paprasta dilema: arba saugoti savo laisvę rinktis, naudotis tradicinėmis, asmeninėmis, moralinėmis ar empirinėmis priemonėmis ir konkuruoti su galia, nuo kurios veiksmingai apsiginti neįstengia (jo priemonės neveiksmingos, bus sustabdytos arba panaikintos, o jis pats – nugaltas), arba susitaikyti su technikos būtinybe – tokiu atveju jis laimės, bet negrįžtamai taps technikos vergu. Taigi jokios laisvės rinktis nėra. Šiuo metu išgyvename istorinės raidos stadiją, kai pašalinama viskas, kas netechniška.“¹⁸ Technikos automatiškumo akivaizdoje žmonija praranda laisvę ir yra pajungiamą savo pačios sukurto, tačiau jai visiškai svetimą logiką įgavusio proceso būtinybei. Marksistinis pažadas apie šuolį į laisvės viešpatiją pradeda rodytis esantis naivi iliuzija, nes žmoniją išlaisvinti turėjusi technika ją vis labiau pavergia. Technikos automatiškumas pasiekia tokią stadiją, kai tolesnė jo plėtotė reiškia vis intensyvesnę žmogaus laisvės neigimą.

¹⁷ Žr. p. 96.

¹⁸ Žr. p. 100–101.

Savaiminio augimo ypatybę Ellulis išskiria pastebėjęs, kad XX a. viduryje technika buvo pasiekusi tokią raidos pakopą, kad ji „keičiasi ir progresuoja, žmogui beveik nebesikišant“¹⁹. Technika rodosi kaip vientisas organizmas, kuris nuolat didėja ir plečiasi, šis augimas vyksta vis didėjančiu pagreičiu. Elluliui augimas rodosi pavirtęs nebesustabdomu procesu, vykstančiu ne aritmetine, o geometrine progresija: „[P]irma, techninis atradimas turi padarinių ir skatina pažangą ne vienoje, o keliose technikos šakose; antra, technikos derinamos tarpusavyje, ir kuo daugiau techninių duomenų įmanoma derinti, tuo daugiau galimų derinių. Taigi, kone sąmoningai to nesiekiant, tik paprasčiausiai derinant naujus duomenis, visose srityse be perstojo daromi atradimai ir, negana to, technikai atsiveria ištisos iki tol nežinomos sritys.“²⁰ Nuolatinis mokslininkų ir inžinierių gausėjimas tik patvirtina šias tendencijas, mat reikia vis daugiau žmonių, kurie aptarnautų technikos augimą. Technologinei pažangai nebereikia genialių mokslininkų, tereikia deramo specialistų parengimo.

Nedalomumo ypatybė nurodo į išvargą, kad technika sudaro vientisą ir nesuardomą sistemą. Net menkiausios jos dalys suprantamos kaip integrabilios itin kompleksiškos visumos dalys. Elluliui tai reiškia, kad neįmanoma atskirti gerų ir blogų technikos raidos aspektų. Dėl neįtikėtino sistemos kompleksiško darosi neįmanoma numatyti jos žalingo poveikio.

Universalizmo ypatybę lemia tai, kad technika nebepriklauso kokiai nors kultūrai ar civilizacijai, ji nebėra ribojama geografijos. Nuo globalizacijos neatskiriama homogenizacijos logika Elluliui yra technikos diktatas, nes homogenizacija vykdoma laikantis grynai techninių išskaičiavimų. Įvairiausioms kultūroms priklausę miestai tampa vis vienodesni, tai vis to paties universalus „one best way“ pasekmė. Visos vietinių kultūrų saugojimo pastangos yra bejėgės prieš homogenizuojančią technikos galią, kuriai neįmanoma atsispirti.

Technikos autonomiškumas reiškia, kad tai yra sau pakankamas ir išbaigtas reiškinys, nebepriklausantis nuo kitų socialinio gyvenimo sričių – meno, religijos, teisės ar moralės. Technika šias sritis perkuria pagal savo logiką: „Ilgą laiką buvo teigiama, kad technika – neutralus objektas, tačiau dabar toks požiūris nebetinkamas; technika taip įtvirtino savo galią ir autonomiją, kad virsta moralės teisėja, naujos

¹⁹ Žr. p. 102.

²⁰ Žr. p. 106.

moralės kūrėja. Šitaip ji atlieka ir civilizacijos kūrėjos vaidmenį. Integravusi moralę, technika gali būti užtikrinta, kad neteks nukentėti nuo moralės. Jos kursas nepasikeis. <...> Technika pati savaime yra niekas – vadinasi, gali daryti viską. Ji išties autonomiška.“²¹ Ellulio manymu, kuo autonomiškesnė tampa technika, tuo labiau jos pažanga reiškia žmogaus pavergimą. Klausimas, ar technika yra neutrali moralės atžvilgiu, dabar jau beprasmiškas, nes technika tapo galutiniu moralės arbitru. Absoliutus techninio racionalumo funkcionalizmas nebeapima vietos moralinei mąstysenai ir argumentacijai. Moralė yra svetima technikos logikai, todėl pradeda rodytis kaip kažkas nefunkcionalaus ir pasenusio.

Ellulio pateiktoje technikos reiškinių raidos genealogijoje skleidžiasi įžvalga, kad lemiamą epochą čia buvo XVIII a. antra pusė, kai radosi daug naujų išradimų. XIX a. pradėta vis plačiau taikyti įvairiausias technikas, jos ėmė tiesiogiai keisti kasdienį žmonių gyvenimą. Ellulis pabrėžia, kad palankią terpę technikos plitimui sudarė XVIII a. įsivyravęs optimizmas ir tai, jog „[t]uo metu išnyko blogio baimė“²². Apibendrinamas pagrindinius veiksnius, lėmusius technikos įsigalėjimą, knygos autorius teigia: „[Š]i civilizacijos transformacija aiškintina penkių vienalaikių reiškinių poveikiu: ėmė duoti vaisių ilga patirtis vystant techniką, išaugo gyventojų skaičius, susidarė palankios ekonominės sąlygos, socialinė aplinka tapo lankstesnė ir susiformavo aiškūs siekis plėtoti techniką.“²³ Socialinės aplinkos lankstumas yra būtina technikos klestėjimo sąlyga. Kai technika perkeliama į visuomenes, nepasižyminčias šiuo lankstumu, ji pamažu perkuria socialines struktūras. Visuomenė privalo tapti lanksti, ji turi būti pasiruošusi prisitaikyti prie nuolat kintančio technikos diktato, kuris visuomenes ima tvarkyti pagal savo reikmes. Ryžtas plėtoti techniką Elluliui yra neatskiriama nuo pasiryžimo išsižadėti visų tradicinių socialinių struktūrų, atmesti bet kokius tabu ir užmiršti šventumo kategoriją.

Ellulio istorinės raidos rekonstrukcijoje XIX a. technikos triumfo žygyje svarbus vaidmuo teko liberalizmo doktrinai, kurią jis suvokia kaip grindžiamą nuostata, kad „laisvas gali būti tik atskiras individas, bet ne grupė“²⁴. Laisvinimas iš visų tradicinių socialinių saitų sukūrė

²¹ Žr. p. 144.

²² Žr. p. 67.

²³ Žr. p. 67.

²⁴ Žr. p. 71.

itin atomizuotą, bet kartu ir itin lanksčią visuomenę. Ellulis šiuos procesus vertina kritiškai: „[M]ūsų visuomenė labai susiskaidžiusi ir skaidysis dar labiau: vienintelis sociologinis dydis ir toliau lieka individas, nors akivaizdu, kad tai jam suteikė ne laisvę, o pačią blogiausią įmanomą vergiją.“²⁵ Laisvinimas iš tradicinių socialinių struktūrų, bendruomenių ir šeimų destabilizavimas pasirodo kaip žingsnis į naujo tipo tironiją, kurioje atomizuoti individai bus išvaduoti iš arbitralios kitų žmonių valios, tačiau liberaliūs svajonės išsipildymas taps įžanga į naujo tipo pavergimą, kuriame kiekvienas asmuo bus pajungtas technikos diktatūrai.

Ellulis pabrėžia, kad technikos funkcionavimas nebepriklauso nuo moralės normų ir žmonių sprendimų. Moralumo sritis yra svetima technikos logikai, technika nepriima savo funkcionavimui nereikalingų moralinių vertinimų, jos dinamika skleidžiasi anapus gėrio ir blogio. Technika „tapo savaimine ir savipakankama realybe, turinčia savitus dėsnius ir savitus ją determinuojančius veiksnius“²⁶. Pasak Ellulio, naivus idealistinis tikėjimas, kad moralinis inžinierių ir technologų ugdymas čia galėtų ką nors pagerinti, yra nepagrįstas, jie tik nustotų būti geri technikai. Net subtiliausios ir geriausiai pagrįstos etinės technologinių aspektų analizės galiausiai netenka prasmės, nes techninės sistemos raidą valdo principas „tai įmanoma, todėl tai priivaloma“. Apibendrinamas technikos raidos implikacijas Ellulis skelbia, kad ji „ardo socialines formas, naikina moralės rėmus, sprogdina socialinius ar religinius tabu, desakralizuoja žmones ir daiktus, o visuomenę redukuoja į individų rinkinį“²⁷. Moralė sprendžia moralines problemas, jos kategorijos yra svetimos technikos logikai, pastarajai prasminga taikyti tik techninius kriterijus. Technika negali toleruoti nuo normos nukrypstančios veiklos, bet normos kategorija čia apmąstoma grynai technine prasme, ji nebeturi nieko bendro su moralumu. Galiausiai Ellulis net paskelbia: „Technika neįmanoma, jei žmogus yra laisvas.“²⁸ Efektyvus ir sklandus technikų funkcionavimas negali būti suderintas su etinę tradiciją grindusia mintimi, kad žmogus yra moralės subjektas. Šiuolaikinių technoutopistų dažnai kartojami teiginiai

²⁵ Žr. p. 71.

²⁶ Žr. p. 143.

²⁷ Žr. p. 136–137.

²⁸ Žr. p. 147.

apie laisvos valios „paneigimą“ tik patvirtina šią niūrią išvalgą ir byloja apie visišką mąstymo priklausomybę nuo techniško.

Analizuodamas policijos funkcionavimą Ellulis pažymi, kad taisyklės, kuriomis vadovaujantis organizuojama jos veikla, nebėra taisyklės tradicine teisine prasme, policijos veiksmai vertinami efektyvumo požiūriu, o klausimas apie teisėtumą pasitraukia į antrą planą: „Kalbant apie policiją, aukščiausia stadija pasiekama, kai nepriklausomybė nuo pačios teisės įteisinama įstatymu ir pripažįstama tų technikos dėsnių pirmenybė.“²⁹ Nuosekli totalinio funkcionalizmo logika veda prie situacijos, kai išsižadama teisingumo, kaip teisės tikslo ir pagrindinės idėjos, jį pakeičia tvarkos ir saugumo idealai. Prieinama prie tokios išvados: „Geriau neteisingumas negu netvarka.“³⁰ Teisės sistemos nėra pritaikytos techninei civilizacijai, teisės neveiksmingumas tampa akivaizdus, ir todėl ji pelno vis daugiau nepasitikėjimo ar net atviros paniekos. Apibendrinamas technikos logikos implikacijas teisei, Ellulis rašo: „Teisė turi užtikrinti tvarką. Tvarka – tai valstybės valios įgyvendinimas. Teisė privalo būti veiksminga. Veiksmingumas pats savaime yra tvarka. Ir vėl matome, kaip priemonės transformuojamos į tikslus. Teisė tampa betiksle ir beprasme veikla. Ji veiksminga vien tam, kad būtų veiksminga, – ir įstatymai sukurti tam, kad būtų veiksmingi. <...> Teisingumas nebėra teisės matas, o pačiai teisei rūpi nebe žmogus, o naujų priemonių taikymas visose įmanomose srityse.“³¹ Politinės filosofijos tradicijai pamatinė teisingumo koncepcija pradeda atrodyti esanti svetima funkcionalistinei technikos logikai.

Mokslo ir technikos pažanga XIX ir XX a. dažnai buvo laikoma neatskiriama nuo demokratiškos idealų triumfo. Ellulis mato priešingą tendenciją. Technika pradeda kurti „slaptą visuomenę, uždara ją praktikuojančių žmonių broliją“³². Specializacija veda prie naujo tipo technikos specialistų aristokratijos. Tobulinant techniką demokratija tampa neįmanoma, „[t]echnika – ne kas kita kaip demokratijos riba. Visa, ką technika laimi, demokratija praranda.“³³ Demokratijos apibrėžimai rodo, kad ši valdymo forma save kildina iš liaudies valios, tačiau būtent tai ir neigia technikos fenomenas. Paskirų žmonių ir net

²⁹ Žr. p. 143.

³⁰ Žr. p. 285.

³¹ Žr. p. 288–289.

³² Žr. p. 169.

³³ Žr. p. 212.

didelių jų kolektyvų valia čia nieko nebereiškia. Dažnai sakoma, kad tai žymi ekspertų viešpatavimą, tačiau Ellulis patikslina – viešpatauja planas, kuris pats save generuoja ir plečiasi į visas sritis. Technokratai nėra tikrieji valdovai, nes galiausiai ir jie patys yra pavaldūs autonomiška tapusiai technikai.

Šiandien dažnai kalbama apie „žmogiškąjį faktorių“, taip lyg ir saktant, kad šis faktorius yra kažkas, ką reikia šalinti. Sklandus sudėtingų sistemų funkcionavimas reikalauja šalinti žmogiškumą. Kalbėjimas apie „žmogiškuosius išteklius“ yra nuosekli technikos totalitarizmo išvada. Ellulis pastebi, kad techninėje visuomenėje į žmogų žvelgiama tiesiog kaip į klaidų ir nenusipėjamumo šaltinį ir prieinama prie išvados, kad žmogui apskritai nereikėtų kištis į techninių operacijų eigą, nes „būtent jis daro klaidas“³⁴. Totalitarine tampančios technikos logikos formuojamoje visuomenėje žmogus visuomet yra „ant ribos“³⁵. Didžioji problema yra tai, kad mokslo ir technikos triumfas atvedė prie situacijos, kai „žmoguje nebeliko jokios nekintamos struktūros, jokios amžinos duoties“³⁶. Pasidaro nebeaišku, kas apskritai yra žmogus, kokiam žmogui turėtų tarnauti visuomenėje vykstantys procesai. Žmonėms vis labiau nepavyksta prisitaikyti prie technikos nuolat perkuriamo pasaulio ir dėl šios priežasties pasigirsta kalbų apie humanizmą. Tačiau humanizavimo technikų esmė kyla iš būtinybės kitų technikos sričių trūkumus padaryti nepastebimus. Tai tėra „kompensacinės priemonės“, kurios leidžia „žmogui išlikti ir net jaustis laimingam, vis tiek jį pajungia nuo jokio humanizmo nepriklausančiam techniniam idealui, – pajungia lygiai taip pat, kaip ir visos kitos priemonės, ir net dar stipriau“³⁷. Technika tausoja žmogų ne dėl kokių nors humanistinių idealų, bet tik dėl savo pačios interesų.

Friedricho Nietzschės Zaratustra skelbė: „Iš tikro, jūs bičiuliai mano, aš tarp žmonių keliauju, tarytum būtų jie tik kūno dalys, tik kagalviai žmogienos! Ir mano akiai tai baisiausia, kad žmogų sudraskytą jinai tik regi, jo gabalus – išmėtytus aplinkui, lyg būtų čia kautyinių ar didelių skerdynių laukas.“³⁸ Ellulis kalba apie technikos sukeltą

³⁴ Žr. p. 146.

³⁵ Žr. p. 308.

³⁶ Žr. p. 310.

³⁷ Žr. p. 338.

³⁸ Frydrichas Nyčė, „Štai taip Zaratustra kalbėjo“, *Rinktiniai raštai*, vertė A. Tekorius, Vilnius: Mintis, 1991, p. 140.

žmogaus „skilimą“ – „[v]iena jo egzistencijos dalis atiduota monstrui, pajungta primygtinėms išorinėms taisyklėms, o kita – jo vidinis arba šeiminis, arba psichinis gyvenimas – palikta jam pačiam“³⁹. Įvairios technikos kuriamos siekiant žmogų „reintegruoti, atkurti jo vienovę, tačiau iš tiesų siekiama atkurti abstrakčią idealaus žmogaus vienovę, o konkretus technikų veikimas žmogų suskaldo į fragmentus“⁴⁰. Ellulis prieina prie išvados, kuri turės didelę įtaką Theodore'o Kaczynskio idėjoms, – kad taikant įvairiausias technikas siekiama žmones padaryti laimingesnius ir labiau „subalansuotus“, bet tokioje aplinkoje, kurioje jie šiaip jau turėtų jaustis nelaimingi: „Tai, kas atrodo humanizmo viršūnė, iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip žmogaus pajungimo viršūnė: vaikai rengiami būti tiksliai tokie, kokių tikisi visuomenė.“⁴¹ Klausimas, ar vaikai turėtų prisitaikyti prie šios visuomenės, net nebėra keliamas, nes tai nuvestų į klampus ir neišsprendžiamus moralinius ir filosofinius klausimus, kurie svetimi funkcionalistinei technikos logikai.

Veikale Ellulis dramatiškai perteikia totalitarine tampančios technikos viziją. Jo tonas kartais tampa apokaliptinis. Aptardamas beprotybės estetiką dramatiškai pareiškia: „Vienintelė žmogui liekanti išeitis – beprotybė. Nes tik šio taško nepasiekia mašina.“⁴² Veikalas tikrai gali palikti beviltiško fatalizmo įspūdį, o jį dar sustiprina tezė, esą „politinis veiksmas – visiškai beprasmis“⁴³. Vis dėlto Ellulis pabrėžė, kad jo sociologinius veikalus reikia skaityti dialektinėje įtampoje su teologiniais traktatais. *Techniką, arba Šimtmečio iššūkį* reikia skaityti su veikalu *Miesto prasmė* (1970 angliskai, 1975 prancūziškai) – teologine meditacija apie miesto prasmę Biblijoje. Antrasis teologinis technikos fenomeno analizės kontrapunktas yra dvi veikalo *Laisvės etika* dalys (1973–74). Daugelis jo kritikų neįvertino šios dialektinės įtampos. Nemaža kaltė čia tenka pačiam Elluliui, kuris to nepaaiškino *Technikos, arba Šimtmečio iššūkio* skaitytojams. Pats mąstytojas neslėpė nusivylimo, kad jo veikalas dažniausiai buvo interpretuojamas izoliuotai nuo teologinių traktatų. Būtent ši aplinkybė leido įsitvirtinti klaidingai minčiai, kad jis buvo fatalistas, pesimistas ir deterministas.

³⁹ Žr. p. 387.

⁴⁰ Žr. p. 376.

⁴¹ Žr. p. 331.

⁴² Žr. p. 381.

⁴³ Žr. p. 380.

Sociologinėje plotmėje šiame veikale pradėti tyrimai buvo pratęsti knygoje *Propaganda* (1962), kuri tebėra vienas skaitomiausių Ellulio darbų. Pratęsdamas svarstymus apie technikos grėsmę žmogaus laisvei, knygoje mąstytojas pateikė detalią sociologinę ir psichologinę propagandos bei įvairių manipuliavimo technikų analizę. Veikale *Politinė iliuzija* (1965) analizavo politiką technikos amžiuje, o knygoje *Buržuazijos metamorfozės* (1967) – socialinių klasių transformaciją. *Revoliucijos autopsijoje* (1969) svarstė apie revoliucijos ir pasipriešinimo galimybes. Marksistinė revoliucijos samprata jam atrodė esanti iliuzinė, nes ji žymėjo nuoseklų technikos logikos išbaigimą, o ne jos įveikimą. Ellulio revoliucijos vizija nebuvo nei socialinė, nei politinė, įkvėpimo ji sėmėsi iš krikščionybės, kurią jis suvokė kaip mokymą apie būtinybę priešintis galingiausioms epochos jėgoms. XX a. viduryje tai reiškė priešinimąsi technikos totalitarizmui. Knygos *Technika, arba Šimtmečio iššūkis* pabaigoje mąstytojas rašė: „Taip konstituojamas unitarinis ir totalinis pasaulis.“⁴⁴ Jo personalistinėje anarchistinėje perspektyvoje, apibendrintoje devizu „exister, c’est résister“⁴⁵, krikščionis turi veikti prieš sistemos polinkį tapti totaliai ir išbaigta. Revoliucijos interpretacijai skirtoje knygoje, formuodamas teologinę maišto viziją, Ellulis teigė: „Pačioje maišto širdyje, jo inicijavime ir plėtroje glūdi neviltis. O revoliucijos visuomet yra veiksmai, pertekę vilties.“⁴⁶ Tezė apie vilties perteklių buvo užuomina į „Laišką romiečiams“.

Linas Jokubaitis

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

⁴⁴ Žr. p. 403.

⁴⁵ Egzistuoti – tai priešintis (pranc.).

⁴⁶ Jacques Ellul, *Autopsy of Revolution*, translated by P. Wolf, New York: Alfred A. Knopf, 1971, p. 7.